

PIIA LATVALA
Valoa itään?
Kansanlähetyksen ja
Neuvostoliitto 1967–1973.
Diss. Suomen kirkkohisto-
riallisen seuran toimituksia
209. Helsinki 2008. 373 s.

Piia Latvalan tutkimus tarkastelee Kansanlähetyksen kylmän sodan vuosina 1967–1973 tekemää lähetystyötä, joka suunnattiin rauetaesiripun taakse, pääasiassa Neuvostoliittoon. Tutkimus liittyy kylmän sodan historian tutkimukseen. Siinä tarkastellaan yhden suomalaisen toimijan, Kansanlähetyksen idäntyötä tilanteessa, jossa idän ja lännen kahtiajako oli voimakasta ja Itä-Euroopan kirkot joutuivat toimimaan kommunististen diktatuurien puristuksessa. Suomen asema Neuvostoliiton rajanaapurina YYA-henkisessä poliittisessa kulttuurissa muodosti idäntyölle haastavat reunaehdot.

Väitöskirjan kysymyksenasettelu on historiantutkimukselle perinteistä ”mitä se oli?” -tyyppiä. Toiminnan ja tapausten kulun lisäksi tutkimus selvittää myös toimijoiden *motiiveja* ja asettaa teemansa yleisempään kylmän sodan ja Suomen ulkopoliittisen aseman *taustaa* vasten. Tutkimuksessa selvitetään, miten idäntyö kehittyi ja jäsenyi Kansanlähetyksen muuhun toimintaan sekä ketkä idäntyötä tekivät, miten ja miksi. Tarkastelun kohteena on myös työn rahoitus ja yhteys eräisiin ulkomaisiin idäntyön toimiin. Niin ikään selvitetään Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja poliittisten vaikuttajien suhtautumista idäntyöhön.

Tutkimustehtävä esitetään lukuisten kysymysten muodossa (s. 12–14). Se olisi tullut kuitenkin selkeämmin esille, jos se olisi ryhmitelty jännevämmin. Itse tutkimuskysymykset ovat mielekkäitä ja työn aikarajaus on perusteltu. Työ tarkastelee Kansanlähetyksen idäntyötä sen muotoutumisesta Kansanlähetyksen ja sen idäntyön murrokseen saakka.

Kansanlähetyksen idäntyö asetetaan tutkimuksessa ajan yhteiskunnallista, poliittista, kirkollista ja hengellistä taustaa vasten. Kontekstin kuvaus on tutkimuksessa keskeistä ja se on toteutettu pääosin riittävän kattavasti. Neuvostoliiton uskontotilanteen, eli idäntyön keskeisen toimintakentän olojen kuvaus jää kuitenkin melko suppeaksi. Kun idäntyön kohteena olivat niin sanotut maanalaiset seurakunnat, niiden asemaa olisi voinut tässä luvussa luonnehtia laajemmin.

Johdannon lopussa Latvala kuvaa tiiviisti Kansanlähetyksen synnyn liittäen se mielenkiintoisella tavalla 1960-luvun henkiseen ilmapiiriin. Tuon ajan henkistä näyttämöä hallitsi uusvasemmisto, mutta myöhemmin on havaittu, että samasta ilmapiiristä syntyi myös radikaaleja ei-vasemmistolaisia virtauksia. Osa niistä on osoittautunut hyvin vahvoiksi ja kauaskantoisiksi. Havainto on mielenkiintoinen ja tähän idäntyön toimintaympäristön ja motivaation aspektiin palataan idäntyön kehitystä tarkasteltaessa.

Tutkimuksella on varsin laaja lähdepohja (s. 15–19). Tärkeimpänä lähdeaineistona on Suomen Evankelis-luterilaisen Kansanlähetyksen arkisto. Lisäksi on käytetty sekä eri viranomaisten että yksityisarkistojen ja Ruotsissa ja Norjassa. Käytössä on ollut myös muiden lähetysjärjestöjen arkistojen. Kirkon lähetystyön keskuksen arkisto on ollut käytössä selvitetessä kirkon suhtautumista idäntyöhön ja Kansanlähetyksen hyväksymistä kirkon lähetysjärjestöksi 1970-luvun taitteessa. Aineistona on käytetty myös idäntyön synnyttämää lehdistökeskustelua.

Tutkija on täydentänyt arkistomateriaalia lukuisten tutkimuksen kannalta keskeisten henkilöiden haastatteluilta ja näiden yksityiskoelmiin päätyneellä materiaalilla sen mukaan kuin sitä on ollut mahdollista saada tutkimuskäyttöön.

Lähdeaineisto on laaja ja riittävän kattava. Aineiston kuvauksen yhteydessä tutkija esittää perusteluita lähdekriittisiä kommentteja ai-

neiston luonteesta. Tärkeä huomio on se, että tietyistä idäntyön ulottuvuuksista dokumentoitiin usein mahdollisimman vähän tai mahdollisimman yleisluontoisesti, jotta toiminna mukana olevat pysyisivät anonyymeina ja kenttätyö voisi jatkua. Nämä kirjallisen aineiston rajoitteet tekevät keskeisten henkilöiden haastattelut erityisen merkitykselliseksi. Niiden toteuttaminen ja käyttö kirjallisten dokumenttien rinnalla on yksi tutkimuksen ilmeisistä ansioista.

Tutkimus suhteutetaan mielekkäästi aiempaan tutkimukseen. Lähteet ja kirjallisuus on ryhmitelty ja lueteltu (s. 341–361). Painettujen lähteiden ja kirjallisuuden keskinäinen suhde jää paikoin epäselväksi. Itse tutkimuksen toteutuksessa lähteiden ja kirjallisuuden ero kuitenkin asianmukaisesti. Kirjallisuudessa huomio kiinnittyy kuitenkin kielivalikoimaan. Kirjassa viitataan vain yhteen saksankieliseen julkaisuun, ja sekin tarkastelee ortodoksisuutta Suomessa. Saksalaisella kielialueella on julkaistu varsin runsaasti kylmän sodan ajanjaksoon, myös tutkimusajanjaksoon liittyvää tutkimuskohdetta taustoittavaa kirjallisuutta, joka olisi ollut hyödyllistä kylmän sodan kontekstin ja Neuvostoliiton uskontotilanteen taustoittamisessa. Tässä olisi ollut hyödyksi myös dosentti Arto Luukkasen tuotanto, sillä hänellä on useita julkaisuja Neuvostoliiton uskontopoliitikasta ja hän on myös kirjoittanut idän ja lännen kirkkojen yhteistyön motiiveista synnyttäen tästä aiheesta vilkastakin keskustelua.

Muut suomalaiset idäntyön toimijat on perustellusti rajattu tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Idäntyön kontekstin tarkastelussa olisi kuitenkin voinut viitata etenkin sellaisiin toimijoihin, jotka työskentelivät samalla kohdealueella kuin Kansanlähetyksen ja käyttivät samantyyppistä eskatologista retoriikkaa idäntyöhön motivoinnissa, ja mitä ilmeisimmin motivoivat myös Kansanlähetyksen toimijoita.

Tutkimus jakautuu kolmeen kronologisesti etenevään päälukuun.

Ensin tarkastellaan idäntöön toimintaidean viriämistä vuosina 1967–1968, sitten voimakkaan kasvun vuosia 1969–1970 ja viimeisenä Kansanlähetyksen sisäistä kriisiä ja idäntöön alasajoa vuosina 1971–1973.

Idäntöön toimintaidean viriämistä käsittelevässä luvussa (s. 44–132) selvitetään idäntöön organisoitumista ja sen taustalla olleita motiiveja. Keskeinen toimija sekä organisoitumisen että motiivoinnin alueella oli Per-Olof Malk. Häntä voi luonnehtia tämän tutkimuksen päähenkilöksi, jonka edesottamuksia tutkimuksessa seurataan Kansanlähetyksen idäntöön käynnistymisestä aina siihen asti kun hän erosi Kansanlähetyksestä. Tekijä kuvaa hyvin Malkin oman kiinnostuksen synnyn idäntöötä kohtaan ja miten hän itse ja kutsumiensa puhujien kautta sai herätyskristilliset piirit innostumaan idäntööstä.

Tekijä analysoi ansiokkaasti niitä motiiveja, jotka toimivat käyttövoimana idäntöön syntymiselle. Hän osoittaa perustellusti, että idäntöön luonnetta voitiin kyllä tulkita poliittiseksi, mutta toiminnassa mukana olleiden lähtökohtana eivät olleet poliittiset motiivit, vaan hengellinen näky ja innostus lähetystyöhön. Neuvostoliitto ja sen alusmaat nähtiin erityisen haastavana ja merkittävänä kohteena lähetystyölle uskonnonvainojen ja kristittyjen kohtaamien kärsimysten vuoksi. Motiivina toimi myös kommunismin näkeminen lopunajallisen maailmanvaltana ennen Kristuksen toista tulemistä, joten työllä ajateltiin olevan kiire.

Latvala osoittaa, miten idäntöön aktiivit muodostivat oman tapansa suhtautua kylmään sotaan. Heidän näkemyksensä rakentui pääasiassa Neuvostoliitossa toimineilta rekisteröitymättömiltä maanalaisilta evankelikaaleilta ja baptisteilta saadun materiaaliin pohjalta. Näkemykset olivat monilta osin mustavalkoisia, mutta laaja herätyskristittyjen joukko omaksui ne. Kiinnostava tutkimustulos on se, että vaikka oikealla opilla oli Kansanlä-

hetyksessä muuten keskeinen asema, idäntöössä opilliset raja-aidat hälvenivät.

Tekijä selvittää hyvin Kansanlähetyksen idäntöön linjanvetoa Suomen evankelis-luterilaisen kirkon virallisiin suhteisiin Neuvostoliiton kirkkoihin. Virallisia suhteita pidettiin osin arveluttavina, sillä niissä toimittiin rekisteröityneiden kirkkojen kanssa, joiden katsottiin suosuneen kompromisseihin kommunistivallan kanssa.

Kiinnostavia ja hyvin dokumentoituja ovat myös kuvaukset niistä tilanteista, joissa Suomen poliittiset toimijat näkivät idäntöön epäilyttäväksi Suomen ja Neuvostoliiton ystävyysuhteiden kannalta. Vasemmistolehtien hyökkäykset idäntöötä kohtaan käynnistivät useita kertoja viranomaisten selvitystyön, jota on dokumentoitu Supon arkistoissa. Sekä lehtikirjoitusten että Supon aineistojen käsittely on toteutettu onnistuneesti.

Toinen pääluku (s. 133–247) käsittelee Kansanlähetyksen ja Slaavilaislähetyksen voimakkaan kasvun vuosia. Tällöin *Valoa Idässä* -lehti oli keskeisessä asemassa Neuvostoliiton uskontopoliitikan ja maanalaisten seurakuntien toiminnan kuvaamisessa. Tutkija osoittaa, miten idäntöön saama runsas kriittinen julkisuus näytti olleen vain eduksi toiminnalle, sillä sitä kautta tieto Neuvostoliiton ja muiden sosialististen maiden kristittyjen tilanteesta levisi laajaan tietoisuuteen.

Latvala selvittää myös idäntöön laajenemista muihin itäblokin maihin ja laajenemista hengellisen kirjallisuuden levittämisen lisäksi radiotyöhön. Niin ikään kotimaisen varojenkeruutyön ja ”rukoustyön” jäsentymisen keskeiseksi osaksi idäntöötä on toimintatapojen ja motiivien osalta hyvin esitetty. Luvussa on useita nostoja lehdistössä syntyneestä idäntöötä koskeneesta keskustelusta. Ne tuovat mielenkiintoisella tavalla esille idäntöön synnyttämiä reaktioita erityyppisessä lehdistössä.

Tekijä kuvaa Kansanlähetyksen organisaatioon liittyviä ongelmia

voimakkaan kasvun vuosina. Tekijä analysoi kiinnostavalla tavalla nuoren järjestön ajautumista sekä henkilöstökriisiin että taloudelliseen ahdinkoon ja osoittaa, miten sekava tilanne liittyi läheisesti juuri Slaavilaislähetyksen osastoon, joka oli toiminut varsin itsenäisesti, monelta osin vain muodollisesti Kansanlähetyksen alaisuudessa. Osaston toimintaa oli suunniteltu pitkälti erillisenä ja erityisasemassa olevana työnä, ei osana Kansanlähetyksen yleistä ulkolähetystä. Jännitteitä syntyi myös siitä, että merkittävä osa Slaavilaislähetyksen osaston saamista varoista meni järjestön muun toiminnan ylläpitämiseen.

Viimeisessä pääluvussa Latvala kuvaa Kansanlähetyksen sisäisen kriisin pahenemista. Aiempaan tutkimukseen (Huotari, Kauppinen) nojautuen tekijä liittyy kriisiin ilmaisiin muutokseen 1970-luvulla. Yhteiskunnalliset taisteluasemat lientyvät hiljalleen suvaitsevaisemmiksi, mikä vei terää Kansanlähetyksen protestihenkisyydeltä. Varsinaisina kriisin syinä nostetaan esiin erimielisyydet lähetystyön ja kotimaisen evankelioimistyön suhteesta, henkilöstöriidat ja raha. Näiden vaikutusta on tarkasteltu seikkaperäisesti lähdeaineiston pohjalta.

Luvussa tarkastellaan kiinnostavalla tavalla sitä keskustelua, jota käytiin Kansanlähetyksen asemasta Suomen evankelis-luterilaisen kirkon virallisena lähetysjärjestönä ja prosessin päätepistettä, jolloin Kansanlähetyksen hyväksyttiin kirkon viralliseksi lähetysjärjestöksi, kuitenkin sillä varauksella, että idäntö rajattiin ulkopuolelle. Tekijä osoittaa hyvin dokumentoiden miten ja millä perusteilla kirkko suhtautui varauksellisesti idäntöön eikä halunnut, että sitä pidettäisiin kirkon hyväksymänä osana sen lähetystehtävää.

Sääminki-episodiksi otsikoitu alaluku kuvaa pyrkimyksiä perustaa idäntöölle erillinen operaatiokeskus Säämingin kristillisen opiston yhteyteen ja näin osaltaan ratkaista idäntöön synnyttämiä jännitteitä Kansanlähetyksen sisällä. Luonnos-

teluja operaatiokeskuksen perustamiseksi on kuvattu seikkaperäisesti, samoin esityksen synnyttämää keskustelua, mutta perustelut hankkeen raukeamisesta eivät tule selkeästi esille.

Tekijä kuvaa hyvin prosessia, jonka seurauksena itsenäinen pääsihteerin alaisuudessa toimiva Slaavilaislähetysosasto päätettiin lopulta perustaa vuoden 1972 alusta lukien sekä niitä tapahtumia, jotka johtivat Malkin ja muiden idäntöön keskeisten toimijoiden eroon vuonna 1973.

Eronsa jälkeen Malk ja Juhani Lindgren lupasivat perua eronsa, mikäli Kansanlähetyksen hallitus hyväksyisi heidän luonnostelemansa ”neljän kohdan ohjelman”. Tekstissä todetaan, että neljän kohdan ohjelmassa Malk ja Lindgren vaativat kolme asiaa (s. 312). Epäselväksi kuitenkin jää, mitkä nämä kolme asiaa olivat ennen kuin tekstissä mennään neljenteen seikkaan.

Tekijä vie tutkimansa ajanjakson loppuun kuvaamalla, miten Radiolähetyksjärjestö Sanansaattajat perustettiin vuonna 1973 ja miten Kansanlähetyksen idäntö organisoitiin ja profiloitiin uudelleen nimikkeellä kirjallisuus- ja radiotyö.

Viimeisessä luvussa esitetään tutkimuksen keskeiset tulokset. Luku on erittäin ansiokkaasti kirjoitettu. Siinä ei tyydytä luettelemaan tutkimuksen keskeisiä tuloksia, vaan sijoitetaan Kansanlähetyksen idäntö aikansa kontekstiin ja arvioidaan toiminnan motiiveja. Pelkästään tämä luku antaisi hyvän yleiskuvan tapahtumien kuluksista ja tutkimuksen keskeisistä havainnoista. Luvun esittäminen myös saksankielisenä versiona on perusteltua, mutta tämän tekstin soisi tavoittavan laajemminkin lukijakunnan kuin niiden, jotka saavat tämän kirjan käsiinsä.

Kokonaisuudessaan tutkimus tuo runsaasti uutta tietoa suomalaisten harjoittamasta idäntöystä, sen laajuudesta ja motiiveista. Se kuvaa myös seikkaperäisesti idäntöön jäsentymistä Kansanlähetykseen. Tekijä osoittaa, että Kansan-

lähetyksen ei varsinaisesti laajentanut toimintaansa idäntööhön vaan idäntö ja erityisesti Per-Olof Malk laajensi toimintaansa Kansanlähetykseen. Idäntö tuli nuoreen järjestöön yhtenäisenä kokonaisuutena, jonka integroiminen osaksi Kansanlähetystä osoittautui vaikeaksi. Kun organisatoriset ratkaisut lopulta saatiin tehtyä, pian sen jälkeen keskeiset idäntöön toimijat erosivat Kansanlähetyksestä. Idäntöön kautta tekijä tarkastelee laajemminkin Kansanlähetyksen kehityskaarta järjestön syntyvaiheista sen kriisivuosiin ja jakautumiseen.

Asettaessaan tutkimustehtävän tekijä luetteli laajan joukon kysymyksiä, joihin tutkimuksella pyritään vastaamaan. Tutkimuskysymykset olivat perusteluja ja tekijä myös haki lähdeaineistojensa pohjalta vastaukset esittämiinsä kysymyksiin.

Latvalan teksti on sujuvaa. Tekijällä on oivallisia siltoja, joilla hän johdattaa lukijan luvusta toiseen. Väitöskirjan erityisenä ansiona voi pitää sitä, että hyvin dokumentoidusta tutkimuksesta muodostuu myös miellyttävä lukukokemus.

KIMMO KÄÄRIÄINEN
DOS., TAMPERE

JUHA MERILÄINEN
Suomi ja Euroopan kirkollinen jälleerakentaminen 1945–48. Diss. Helsinki. Suomen tiedeseura 2009. 312 s.

Juha Meriläisen väitöskirja tarkastelee Suomen evankelis-luterilaisen kirkon vastaanottamaa ulkomaista apua vuodesta 1945 vuoteen 1948 saakka Euroopan kirkollisen jälleerakennustyön asiayhteydessä. Väitöskirja osoittaa ekumenian olleen Euroopan kirkollisen jälleerakennustyön kantava voima. Toisen maailmansodan jälkeen etsittiin uutta maailmanjärjestystä, jolla

kansallisvaltioiden mahdollisuuksia häiritä maailmanrauhaa vähennettäisiin.

Kristikunnan kirkko- ja tunnustuskunnat pyrkivät edistämään omilla tavoillaan tätä kehitystä luomalla uusia keskinäisiä yhteistyömuotoja. Ekumenian kannattajat näkivät sodan jälkeisessä jälleerakennuksessa mahdollisuuden luoda sellainen kirkkojen välinen yhtenäisyys, joka voisi estää uuden maailmansodan puhkeamisen sekä padota kommunismin ja maallistumisen leviämistä. Ekumeenisen kanssakäymisen tuloksena Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jälleerakennustyön suurimmaksi ulkomaiseksi avustajaksi nousi Luterilaisen maailmanliiton (ennen vuotta 1947 Luterilaisen maailmankonventin) Amerikan-osasto. Juha Meriläisen tutkimus keskittyy Euroopan ja Yhdysvaltojen suurimpiin luterilaisiin kirkkokuntiin, joilla oli kaksi ekumeenista tavoitetta: yhteistyön tiivistäminen luterilaisten kirkkokuntien välillä ja pyrkimys vaikuttaa tunnustuskunnat ylittäviin yhteistyöhankkeisiin kuten Kirkkojen Maailmanneuvoston perustamiseen. Molempien tavoitteiden edistämiseksi jälleerakennus näytteli keskeistä osaa.

Tekijän pääargumentin mukaan Amerikan luterilaiset käyttivät avustusdollareitaan kolmella tavalla: auttaakseen hädästä kärsineitä luterilaisia Euroopassa, edistääkseen ekumeniaa ja ohjatakseen Euroopan luterilaisia kirkkoja heille mieleisempään suuntaan. Tekijä toteaa esimerkiksi: ”LMK:n [Luterilaisen maailmankonventin] Amerikan-osaston avustustyöllä oli siis syvästi hengellinen lähtökohta, mutta ei yksinomaan sitä. Todellisuudessa kirkkopoliittiset päämäärät olivat alati läsnä toiminnassa ja päätöksenteossa. LMK:n Amerikan-osasto halusi elvyttää Euroopan luterilaisuuden, mutta ei sellaiseksi kuin se oli ennen sotaa ollut, vaan lähemmäksi amerikkalaista mallia ja ihannetta.” (s. 42)

Tarkasteltavan väitöskirjan aihe tuo paljon uutta tietoa ja uusia